

10. Там само – Спр. 65 – Арк. 10
11. Там само.
12. Там само. – Спр. 65.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само – арк. 7-8зв.
16. Там само – Спр. 68. – Арк. 3.
17. Там само.
18. Там само – оп. 4. – Спр. 35а – арк. 18.
19. Там само. – Оп. 1. – Спр. 56. – арк. 18 зв.
20. там само – арк. 25 зв.
21. там само – Оп.4 – Спр. 68. – Арк. 4.
22. там само. – спр. 35а. – арк. 25.
23. там само – арк. 25 зв.
24. Там само. – Спр. 56.
25. Там само. – Спр. 57.
26. Там само – Арк. 15.
27. Там само – оп. 1 спр. 56 – Арк. 15 а.
28. Там само.
29. Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні. – Т. 3. – К, 1999. – С. 371.
30. Михайлик. Революціонери (К предстоящему Всеукраинскому православному церковному собору) // Пролетарская правда. – № 52. – 20 жовтня 1921 р.
31. Божюроків Б. Інституційна релігія і національність у Радянському Союзі // Сучасність. – 1985. – № 7-8 – С. 117.

Прохоренко О.

ЗМІНИ В ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЯХ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 40-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 50-Х РР. ХХ СТ.: НАСЛІДКИ ІДЕОЛОГІЧНИХ КАМПАНІЙ

В умовах утвердження України як демократичної та правової держави значно зріс інтерес громадськості до тих сторінок вітчизняної історії, які тривалий час не виправдано і незаслужено замовчувалися. Тоталітарний режим, ідеологічний тиск та репресії відчутно вплинули на українське суспільство 1945 – 1955-х рр.

Історіографія питання представлена працями дослідженнями українських та зарубіжних дослідників. На сьогодні накопичено велику кількість робіт які стосуються питання тоталітаризму та його впливу на суспільство протягом післявоєнного періоду. Однак потрібно зазначити, що в історичній науці відчувається брак наукових праць, які б безпосередньо висвітлювали та аналізували наслідки ідеологічних кампаній 1945 – 1955-х рр., які, без сумніву, наклали свій відбиток на настроях різних категорій українського суспільства. На жаль, українська історіографія досліджувала “людину” як суб’єкта, а не повноцінного об’єкта історичного процесу, тому більшість праць головну увагу зосереджують на ролі “вождів пролетаріату”, терорі, підрахунку кількісних і якісних наслідків масових репресій тощо. Система настроїв та мислення “особи” довгий час в українській історіографії залишалась “поза кадром”. Натомість зарубіжні дослідники довгий час значну увагу зосереджують на саме на питаннях “соціальної історії”, житті людини, її оточення, мислення, настроїв тощо. Значним доробком для з’ясування даної теми є роботи А. В. Блюма, Н. Верта, Дж. Хоскінга. Джерельна база питання представлена, в основному, архівними документами, частина яких вводиться до наукового обігу вперше.

Метою даною статті є аналіз наслідків ідеологічних кампаній, які пройшли в УРСР протягом першого післявоєнного десятиліття та простежити зміни в політичних настроях науково-педагогічної інтелігенції.

З метою тотального насадження сталінської ідеологічної доктрини після війни посилилася ідеологічна обробка інтелігенції, насамперед науковців і професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. В літку 1946 р. відбувся пленум ЦК ВКП(б), на якому було визначено генеральну лінію партії на післявоєнний період і ухвалено низку постанов, що мали на меті відновлення радянських порядків, водночас, було визначено курс на нову ідеологічну чистку. Ідеологічна чистка в Україні розгорнулася в другій половині

1946 р., після серпневого пленуму ЦК КП(б)У, який визначив основні лінії викривальної діяльності. Вона була складовою частиною чергової сталінської атаки на Україну [1, с. 709].

На підставі отриманих даних можна стверджувати, що партія та її місцеві органи не виявляли позитивного ставлення до тих представників науково-педагогічної інтелігенції, які перебували на окупованій території. Владні структури з підозрою ставились до кожного, хто побував за межами СРСР, адже ці особи на деякий час вийшли з-під контролю радянської ідеологічної машини. Історик І. К. Рибалка згадуючи ті роки, зазначає: “Особливо нас дивувала поведінка багатьох командирів і політпрацівників, які забули, що мільйони людей залишилися в окупації через відступ Червоної армії (тобто і їхній) і тепер стали вважати цих людей другорядними, нечистими, якимись дезертиро-оточено-притосуванцями” [2, Арк. 91].

Партійні органи після війни досить ретельно стежили за настроями серед “науково еліти” країни, про що свідчить велика кількість документів, які довгий час знаходились під грифом “цілком таємно”. Розглядаючи архівні матеріали, що торкаються настроїв серед науково-педагогічної інтелігенції після війни, можна стверджувати, що вона одразу зрозуміла всю складність тогочасної ситуації. Наприклад, у звіті про роботу серед інтелігенції в Одеській області на початку 1945 р., зазначалось: “Деяка частина інтелігенції вважає, що їм при румунах жилося набагато краще, чим зараз. Ці люди пророкують “зміни політики радянської влади”, покладаючи великі надії на Англію та Америку. Професор медичного інституту, прізвище дозволяє не називати, заявляє: “Нам, професорам, які були на окупованій території потрібно вести себе обережно, так як ми люди другого гатунку” [3, Арк. 44]. Документи ілюструють тривожні настрої цієї верстви населення вже на початковому післявоєнному періоді. Наприклад, у виступі начальника облуправління НКВД тов. Левіна на пленумі ОК КП (б) У, відзначалось: “Один з представників інтелігенції вважає, що “радянська влада нас тих хто залишився в Одесі ненавидить і запише в чорну книгу. Інший говорить: “В місті складають в секретному порядку список для відправки в західну Україну. Туди посилають виключно тих, хто залишився тут в період окупації”. В місті вся наша інтелігенція дуже схвильована: кого не побачу із спеціалістів, всі тільки і говорять про висилку” [4, Арк. 44-45]. Звичайно, що особи, які активно співпрацювали з німцями, в той час не могли розраховувати на поблажливість. Однак, недовіря поширювалось на всіх представників професорсько-викладацьких кадрів, що пережила окупацію. Представники науково-педагогічної інтелігенції, які пережили всі труднощі окупації, партійними органами вважались, особами, які недостойні бути викладачами вищої школи.

За своєю суттю більша частина науково-педагогічної інтелігенції, в усі часи прагнула свободи слова, була вільна у своїх переконаннях і висловлюванні думки. Практика ж соціалістичного будівництва, насаджена більшовицькою партією в післявоєнний період, явно суперечила її природній життєдіяльності. Вже влітку 1946 р. влада розгорнула широкий наступ проти будь-якого прояву інтелектуальної творчості, в якій вбачались так звані “закордонні впливи”, “антиросійський партикуляризм”, “мілко буржуазний індивідуалізм”. Проведення ідеологічної чистки Й. Сталін доручив А. Жданову, надалі вона була охрещена її жертвами, як “жданівщина”. Як вважає Н. Верт, ця кампанія продовжувалась з не меншою, а можливо, і більшою жорстокістю аж до 1953 р. [5, с. 342].

Після прийняття постанови ЦК КП(б)У від 15 вересня 1947 р. “Про покращення викладання і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах” з особливим завзяттям активізувався ідеологічний наступ на науково-педагогічну інтелігенцію країни. Робота у підвищенні ідейно-політичного рівня, ділової кваліфікації професорсько-викладацького складу ВНЗ велася різними формами. Серед форм цієї роботи потрібно відмітити кафедральні пленуми і доповіді на кафедрах, конференції, доповіді на наукових засіданнях, загальноузівські заходи, які очолювалися кафедрою марксизму-ленінізму, участь в роботі загальноміських вечірніх університетів марксизму-ленінізму і участь в міських семінарах, які були організовані при Київському, Харківському, Дніпропетровському та Львівському міськкомках КП(б)У [6, Арк. 85].

У вищих навчальних закладах проводилися закриті партійні збори, на яких критикувалися науковці, які недооцінювали переваги марксизму-ленінізму. На викладачів суспільних дисциплін покладалося відповідальне завдання – ідейне переозброєння. У разі невиконання – позбавлення роботи. З ЦК КП(б)У надходили вказівки в обласні партійні органи: “Переглянути професорсько-викладацький склад вузів, особливо кафедр суспільних наук, звільнивши від роботи явно неблагонадійних, відомих своїм ворожим ставленням до радянської влади. Встановити суворий контроль і нагляд за виступами та викладацькою діяльністю осіб, які не бажають переозброїтись, і викритих у протягуванні ворожих теорій та концепцій, позбавляти можливості вести викладацьку роботу, виступати з лекціями і статтями в пресі” [7, Арк. 9]. Відмічалось, що для того щоб ліквідувати ці недоліки потрібно критикувати не дивлячись на особистості [8, Арк. 17]. Звісна річ, такий контроль не допускав жодних відхилень від ідеологічних канонів, визначених згори та зафіксованих в офіційних документах.

Участь науково-педагогічної інтелігенції в політико-ідеологічних кампаніях мала безпосереднє та опосередковане спрямування, активні і пасивні форми, які стали для багатьох з них умовою виживання і професійної життєдіяльності. Райкоми партії протягом післявоєнного десятиліття пильно сліdkували та “проводили роботу” серед інтелігентських кіл республіки, до рядів яких відносився і весь загал професорсько-викладацьких кадрів, залучаючи її до участі в політичній роботі парторганізацій. Так, в довідці про роботу серед інтелігенції в Кагановицькому і Балаклавському районах було відмічено, що райкоми партії незадовільно проводять роботу з інтелігенцією, погано залучають її до участі в політичній роботі

парторганізацій. В Кагарлицькому районі Київської обл. нараховується більш ніж 1500 наукових робітників, викладачів, лікарів, а в агітаційно-масовій роботі залучено лише 215 осіб [9, Арк. 39].

Як показав аналіз документів, “каральні органи” особливо наглядали за професорсько-викладацькими кадрами західних областей УРСР. Недовіра до неї стала визначальною рисою сталінської кадрової політики на західноукраїнських землях у повоєнний період. Радянська влада розцінювала місцеву західну інтелігенцію насамперед, як натхненника “українського буржуазного націоналізму”. Ідеологічні настанови сталінського керівництва спрямовувалися на приборкання педагогічної інтелігенції цього регіону різними методами: від навернення на свій бік і подальшого, не завжди чесного, використання імен найшановніших науковців, до ідеологічних нападок і залякування.

Між тим боротьба з “буржуазною” концепцією історії України М. Грушевського продовжилась і серед професорсько-викладацьких кадрів інших регіонів України. В подальшому були виявлені помилки і недоліки в викладанні окремих дисциплін та “протаскуванні” буржуазно-націоналістичної концепції “школи” Грушевського в Київському, Харківському, Одеському та інших університетах. Згадуючи події тих років викладач Харківського університету І. К. Рибалка зазначає, що кампанія проти “низькопоклонства перед Заходом” в харківському університеті особливо розгорілась після опублікування у січні 1949 р. в газеті “Правда” реакційної статті “Про одну антипатріотичну групу театральних критиків” [10, с. 98].

З 1947 р. з метою запровадження контролю за ідейною спрямованістю лекційних занять у вищих навчальних закладах вводилося стенографування і взаємовідвідування лекцій з їх наступним обговоренням. Стали постійними відвідування занять і лекцій у ВНЗ представниками партійних органів. Керівництво вузів почало приділяти більше уваги методиці викладання різних дисциплін та організації навчального процесу. На кафедрах було запроваджене обговорення текстів лекцій з найбільш складних тем та розділів курсів. Обговорювалися та затверджувалися навчальні плани, плани проведення та методика семінарських та практичних занять, консультації, плани наукових студентських конференцій та ін. Згодом набув поширення методичний аналіз роботи членів кафедри, який здійснювався у вигляді звітів та інформацій після взаємних відвідувань занять, контрольних відвідувань лекцій та семінарів завідуючими кафедрами, обговорення стенограм прочитаних лекцій, практичних і семінарських занять. В 1948 р. газеті “За радянську науку” натомість відмічалось: “...ще не всі лекції пронизує ця нота. В кожній лекції, в кожній науковій роботі повинна бути показана перевага радянського ладу, радянської культури, марксистсько-ленінського світогляду. В цій суспільній ланці це перш за все [11]. Потрібно зазначити, що газети в післявоєнний період мали особливу роль. Вони стали не тільки “колективними пропагандистами і агітаторами”, але й “організаторами”, згідно відомої ленінської формули, – були тоді разом з сіткою радіомовлення, головним рупором ідеологічного режиму” [12, с. 78].

З 1947 р. обов’язковим стало регулярне проведення так званих “теоретичних конференцій” у ВНЗ Радянської України, присвячених вивченню класиків марксизму-ленінізму, на такі теми, як: “Ленін про виховання та освіту”, “Сталін і наука” та ін [13, Арк. 10]. Головна увага приділялася ретельному вивченню основ марксизму-ленінізму, а також “Історії ВКП(б). Короткого курсу”.

Радянська пропаганда вже через кілька років після війни створила образ нового ворога (замінивши переможену Німеччину) – США, як уособлення імперіалізму, що тепер був головним супротивником комунізму. Певна частина населення України, насамперед науково-педагогічна інтелігенція, зуміла правильно оцінити події міжнародного життя. Наприклад, старший викладач педінституту м. Сталіно гром. Гординська заявила: “Міжнародне становище зараз чітко визначилось. Світ розділився на дві ворожі частини: англосаксів і комуністів...” [14, Арк. 8] Так з кінця 1948 р. було відкрито ще один шкідливий ухил – “космополітизм”, який був однією із сторін “низькопоклонства перед Заходом”. Саме в цьому році відбувся розрив держави Ізраїль, створеної за участі СРСР, з Москвою і переорієнтація її на Америку. Космополітизм (грец. *Kosmopolites* – космополіт, громадянин світу) – ідеологія так званого світового громадянства. Ця кампанія за часом її проведення і задумами зіткнулася з іншою ідейно-політичною штормовою хвилею – з широкомасштабною антисемітською кампанією проти “безрідних космополітів”. Заборона на контакти і шлюб радянських громадян з іноземцями став першим антикосмополітичним заходом. Натомість у засобах масової інформації та на шпальтах газет ця кампанія зображувалась як піклування партії і особисто Й. В. Сталіна про розвиток культури, недопущення поширення в країні лженаукових досліджень, формалістичних та інших антинародних течій в науці, низькопоклонських настроїв серед значної частини інтелігенції тощо.

Водночас критика космополітизму стала приймати форми антисемітського погрому. Дослідник Н. Верт вважає, що кампанія була направлена в першу чергу проти інтелігентів-євреїв, які звинувачувалися в “антисоїському космополітизмі”, “сіонській діяльності в інтересах імперіалізму” [15, с. 345]. В цей час спостерігається велика кількість звільнень за різного роду “визначеними” звинуваченнями саме викладачів-євреїв.

На думку дослідника Дж. Хоскінга, це була і фінальна кампанія проти “буржуазних спеціалістів”, і просте зведення особистих рахунків [16, с. 316]. З середини 1950-х років гоніння на євреїв було зведено мало не до рангу державної політики, хоча і ніхто не говорив про антисемітизм і в цілому кампанія проходила як “антикосмополітична” і виглядала як складова частина боротьби з націоналізмом, основним напрямком ідеологічної обробки населення у середині країни.

До фактів “низькопоклонства перед Заходом” було також віднесено використання вченими в своїй роботі досягнення і досвід іноземних колег, а також імпоротної сировини і матеріалів для експериментів замість вітчизняних. Наприклад, в 1947 р. за наказом замісника міністра вищої освіти тов. Топчієва було звільнено від викладацької діяльності доцента кафедри дарвінізму тов. Ефоймсона, за передрук з американського журналу статті Доброжанського, який не повернувся в СРСР. Вказувалося, що така дія є недостойною викладача вищої школи [17, Арк. 5]. Також для професорсько-викладацьких кадрів недопустимим було використання іноземних термінів в лекціях, семінарах та в друкованих матеріалах. Наприклад, засуджувався вчинок професора-атомолога Головянко за те, що він замість російського терміну “сопротивляемость” застосовував англо-американський термін “резистентність” [18, Арк. 30]. В 1951 році були викриті космополітичні і буржуазно-національні перекопчення в праці з педагогіки і викладацької діяльності професора Резніка, викриті і засудженні помилки в підручнику професора Даденкова з історії педагогіки [19, Арк. 4]. На думку деяких зарубіжних дослідників, атмосфера післявоєнного часу і кампанія у боротьбі з “космополітизмом”, дали ідеальну можливість повністю розправитись з опонентами [20, с. 320].

На університетських і факультетських партійних зборах, засіданнях кафедр і рад факультету, зборах викладацького складу, загальноміських зібраннях інтелігенції, різноманітних “нарадах” та “засіданнях” викривалися і таврувалися “носії ворожої ідеології” серед професорсько-викладацького складу. Наприклад, в Харківському інституті радянської торгівлі був підданий критиці на науковій раді, а також на партійному зібранні професор Кочеджи-Шаповалов за те, що в лекції про радянську торгівлю показав, віз згадав магазини фашистської Німеччини (в м. Берліні, Франфурт-на-Майні), як позитивні приклади [21, Арк. 120].

У лютому 1952 р. на всеукраїнській нараді директорів, секретарів парторганізацій, завідувачів кафедр суспільних наук вищих навчальних закладів, секретарів міськкомів КП(б)У, завідувачів відділами науки, вищих навчальних закладів, шкіл і літератури обкомів КП(б)У вкотре підкреслювалося, що “вища радянська школа – одна з найважливіших ділянок ідеологічного фронту”. Далі ставилося конкретне завдання: “Особливу увагу на лекціях і семінарських заняттях слід приділяти розкриттю великої історичної ролі у долі людства, нашого радянського народу великих геніїв людства – Леніна і Сталіна. Треба широко використовувати їх біографії” [22, Арк. 26]. На високому рівні відзначалися лекції, які були насичені “крилатими висловами” Сталіна і Леніна, обов’язковим було цитування класиків комуністичної ідеології. Водночас зазначалося, що не всі викладачі вміло використовують цитати. Так, викладач історії Чернівецького університету Тихонович в одній з своїх лекцій навів майже 80 цитат, склесних як-небудь між собою [23, Арк. 34]. Навпаки, обурення визивало, якщо “викладач не застосував ні одної цитати класиків марксизму-ленінізму протягом лекції” [24, Арк. 2].

В українському суспільстві в післявоєнний період ознак вільної інтелектуальної думки вже не залишилось, політична цензура набула особливої активності. Відповідно до нового повороту в генеральній лінії партії в Україні не було жодного журналу, культурно-освітньої чи наукової установи, що їх оминула б післявоєнна ідеологічна чистка [25, с. 710]. Ідеологічний контроль здійснювали не лише партійні та силові структури, а також освітні установи, які слідкували за діяльністю навчальних закладів, інституцій, підготовкою програм, посібників. Водночас, діяльність органів цензури в Україні значно відрізнялася від попередніх років: по-перше, вона втратила реакційно-консультативні функції, по-друге, перетворилась на карально-репресивні установи. Рецензенти виконували генеральну лінію партії, утверджуючи тотальний ідеологічний контроль за духовним та культурно-освітнім життям суспільства.

В культурно-освітніх установах функції цензора виконував Державний науково-методологічний комітет при Наркомосі. Головним його завданням було здійснення “єдиного методу навчання й виховання” на принципах “марксистської педагогіки і методології”. В цей час систематичному контролю підлягали навчальні плани, програми та підручники. Органом політичної цензури стали реакційні ради при державних видавництвах, штатними “політрецензентами” яких були десятки науковців і викладачів ВНЗ. Науково-педагогічна інтелігенція стала суб’єктом і об’єктом політичної цензури, тобто підконтрольною з боку відповідних органів. Окремих представників цього прошарку інтелігенції змусили взяти участь в діяльності різних ревізійно-експертних структур. Ці люди формували теоретико-методологічні засади праць вчених. Отже, окремі представники науково-педагогічної інтелігенції “вросли” та “зживалися” з політико-ідеологічною системою, яка діяла на той час. Партійні працівники для здійснення своїх політичних цілей використовували науково-педагогічну інтелігенцію, брали під жорстоку партійну опіку, займалися вихованням і перевихованням. Якщо ж траплялися випадки, коли хтось не був згоден служити партії, з особою розправлялись без всіляких аргументів та пояснень, підривали авторитет в колі науково-педагогічної громади, знищували морально, робили життя нестерпним.

Поширеною формою дискредитації представників науково-педагогічної інтелігенції України, які не вписувались в ідеолого-політичні рамки тоталітарної системи, стали замовні рецензії, критичні статті. Непоодинокими були випадки коли відомих представників науково-педагогічної інтелігенції примушували писати “викривальні” статті на своїх колег. Наприклад, професор І. К. Рибалка згадує про такий факт, за яким відомого історика Петровського “змусили написати або навіть просто підписати таку брутальну статтю” під назвою “До кінця викрити націоналістичні перекопчення історії України (Про антинаукові теорії М. Грушевського та його “школи”)”. Стаття була опублікована 24 і 26 липня 1946 р. в газеті “Радянська Україна” і викривала та засуджувала дії та вчення як самого М. Грушевського, так і його прихильників [26,

с. 93]. Влада матеріально стимулювала і всіляко підтримувала тих, хто свідомо її підтримував, водночас забороняла працювати "буржуазно-націоналістичним елементам".

Як показав аналіз матеріалів, найпоширенішою формою репресій в післявоєнний період було звільнення з роботи, які набували перманентного характеру. Таким чином позбувалися тих, хто не піддавався "перевихованню", а також підтримували страх інших, спонукали їх прийняти правила гри, які були нав'язані владою. Працівники партійних організацій безперервно вишукували реальних, потенційних чи вигаданих "ворогів" серед професорсько-викладацьких кадрів ВНЗ, що ставало приводом для постійних масових звільнень з роботи. Для того, щоб усунути з науково-педагогічної роботи, потрібного представника професорсько-викладацького складу ВНЗ, який не узгоджувався з основною лінією КП(б), владні структури мали ряд кліше, які можна було застосувати до того чи іншого представника. Архівні документи тих років засвідчують, що основними мотивами для усунення з роботи служили досить несерйозні звинувачення, які разом з тим "зламали" життя багатьом висококваліфікованим представникам професорсько-викладацьких кадрів. Як правило, звільнення відбувались з досить "розмитими" поясненнями, такими як ідеологічна нестійкість або партійна недисциплінованість, недостатня ідейно-політична підготовка або політична безграмотність, а часто зовсім без будь-яких пояснень. Факт був понад усе. Людина, охоплена відчаєм, проходила велику кількість різних кабінетів та інстанцій, щоб отримати роз'яснення, але в більшості випадків це не давало позитивних результатів. Після чого, як правило, цей життєвий "казус" залишався ярмом в подальшому влаштуванні на нове місце роботи. Наприклад, в 1948 р. в заяві професора і завідуючого кафедрою історії мистецтв Київського художнього інституту І. І. Врона. Було поставлено питання партійною організацією інституту і узгоджено по партійній лінії звільнити його від посади, причому, І. І. Врона зазначає: "...розмов зі мною до цього не вели – мене просто поставили перед здійсненим фактом, навіть переважуючи себе сформулювати мотиви і підстави чи хоча б пояснити, в чому ж мій "злочин". Що цим переслідується, вивести мене із ладу, деморалізувати і знищити, як наукового робітника і педагога. Я не тільки маю право, але й забов'язаний поцікавитись всім цим і отримати відповідь, а разом з тим і гаряче протестувати проти такого незаслуженого і глибоко образливого відношення до мене, направлено на виключення мене із складу діючих радянських наукових і педагогічних кадрів. Чи повинен я у зв'язку з цим вважати своєю провиною і помилкою те, що я перший і довгий час єдиний в Києві, навіть роблячи і помилки, займався розробкою питань історії радянського мистецтва України" [27, Арк. 200-201]. На той час науково-педагогічна інтелігенція розуміла, що усунення від викладання з боку партійних структур, перекреслює можливість в подальшому займатися цією роботою.

Потрібно зазначити, що звільнення з роботи в зазначений період мало сумні наслідки. Така людина ставала "ізгосом", водночас, у Радянському Союзі бути "ізгосом" означало втратити право на основні людські потреби. Ті представники науково-педагогічної інтелігенції, яких було звільнено з роботи, накликали на себе нестерпне життя або голодну смерть, так як в подальшому всі джерела для прожиття для них були закриті. Політична характеристика була понад усе. Можна стверджувати, що особам яким ставили ярмо "політично неблагонадійний або нелояльний", не давало влаштуватись на будь-яку роботу, не кажучи вже про посаду, яка була гідна кваліфікації викладача ВНЗ. Показовим і трагічним є приклад викладача Одеського педагогічного інституту К. Д. Ушинського, якого звільнили з цього закладу, через те, що він в 1947 р. висказав думку в партбюро з приводу біографії директора цього інституту тов. Власенка. Натомість, офіційним приводом для звільнення стало звинувачення "за створення нездорового настрою в колективі інституту". В подальшому, К. Д. Ушинський відзначає: "Я зі своєю сім'єю (жінкою і двома дітьми) вже протягом двох місяців позбавлений будь-яких коштів для існування, а іноді просто голодуємо. Я пробував зайнятись чорною роботою, грузити мішки в порту, тому що іншої роботи ніхто в Одесі мені не дає" [28, Арк. 98]. Потрібно зазначити, що не менш трагічною ставала доля родин науково-педагогічної інтелігенції, які також були позбавленні основних людських потреб. Т. В. Вронська вважає, що нищівний карально-репресивний механізм, озброєний відповідною правовою базою, яка регламентувала його діяльність, скалічив о тій порі багато людських доль, затаврувавши безліч цивільних громадян безпідставними звинуваченнями у не скоєних злочинах [29, с. 100].

В післявоєнний період існували і інші методи, які, зокрема, були менш поширеними, ніж виключення з рядів професорсько-викладацьких колективів ВНЗ. Мається на увазі, досить не численні випадки ув'язнень. Так, в 1950 р. за антирадянську агітацію і антипатріотичні рецензії був засуджений до 10 років викладач одного з ВНЗ УРСР [30, Арк.132–150]. З огляду на стан справ який існував у повоєнний період, значна кількість листів, що знаходяться в архівах, є анонімними, тому не можливо визначити прізвище та ім'я цього викладача.

На підставі отриманих даних видно, що репресії серед професорсько-викладацьких кадрів мали на меті дисциплінувати науково-педагогічні кадри республіки, дати своєрідний урок на прикладі покарань. На нашу думку, вони були свого роду інструментом забезпечення покірних професорсько-викладацьких кадрів. При цьому діяли методи звільнення з вищих навчальних закладів, фальсифікації, морального і фізичного примусу. Характерно що, репресії були частиною суспільної атмосфери того часу, по-своєму впливали на відносини викладача, студента і влади, формували відповідну суспільну думку.

Доктор історичних наук О. С. Рубльов вважає, що в Україні сталінські репресії визначалися особливою жорстокістю й мали певні особливості. На долі української інтелігенції трагічно позначилася сталінська

національна політика. Будуючи тоталітарну державу, що пригноблювала усі народи країни, радянське керівництво свідомо завдало удару, насамперед по представниках національної інтелігенції як носія національної самосвідомості. Розуміючи місце і роль України в СРСР, Сталін намагався вирвати з корінням, саму можливість національно-визвольного руху в Україні [31, с. 5].

Ситуація на партійно-ідеологічному фронті дещо змінилась в 1953 р. В сучасній історіографії період 1953 – 1956 рр. залишається завуальованим. Ще до нашого часу залишилась велика кількість “білих плям” в подіях цього відрізка часу. 5 березня 1953 р. не стало Й. В. Сталіна, але незмінним залишалось головне: хрущовське керівництво партії практично повністю зберегло стратегію комуністичного будівництва, яка була сформульована в післявоєнний період [32, с. 41]. Настав період очікування для всього українського народу. Поряд з цим потрібно відмітити, що в країні відбулись деякі “ломки” сталінської репресивної машини. Вони стосувалися перш за все тих, хто були засудженні. Вже за два тижні після смерті Й. В. Сталіна було проголошено широкомасштабну амністію для тих, хто мав термін покарання не більше ніж 5 років, особам, які були засудженні за посадові і економічні правопорушення, вагітним жінкам і матерям дітей, молодших від 10 років, неповнолітнім, чоловікам старшим від 55-ти років, а жінкам – 50-ти років.

Згадуючи ті роки, історик І. К. Рибалка писав: “Якогось особливого болю й жалю смерть Сталіна у мене не викликала. Але й радості, як у мільйонів зеків, теж. Утверджувалось відчуття, що закінчується великий, тяжкий, звитяжний і страшний відрізок часу, може епоха в житті народу, мільйонів людей. ...Відкривалась нова епоха. Але якою вона буде?” [33, с. 118]. Науково-педагогічна інтелігенція, навчена репресивними практиками минулих років, лише очікувала подальших перемін. Значна частина науково-педагогічної інтелігенції ще довгий час після смерті Й. В. Сталіна, ставилась до урядових дій з осторогою та недовір’ям. Наприклад, в 1956 р. професор Київського університету ім. Т. Г. Шевченка І. І. Шевченко в колі друзів висловив думку: “Критику культу Сталіна придумано, щоб вилити останніх дурнів” [34, с. 127].

З середини 50-х рр. ХХ ст. в країні почався процес “десталінізації”, який охопив всі сторони життя суспільства. Поряд з цим, свідок тих подій І. К. Рибалка зазначає: “...викриття культу Сталіна і ліквідація найбільш одіозних частин його політики й репресивної системи відбувалися за канонами цієї ж системи без порушення її основних, передусім організаційних та організаційних підвалів” [35, с. 127]. На думку, Р. А. Офіцінського, для того щоб викрити Й. Сталіна вистачило духу аж через три роки після його смерті [36, с. 123-136]. Дослідник В. І. Юрчук вважає, що й після І. В. Сталіна, аж до ХХ з’їзду КПРС (лютий 1956 р.) продовжував крутитися маховик сталінських тоталітарних методів управління культурою і всім життям українського народу [37, с. 48]. На нашу думку, процеси, які проходили в середині 1950-х рр. не змінили основної канви політично-ідеологічного життя країни. Відмінність лише полягала в тому, що в подальшому відбувалась підміна культу І. В. Сталіна на культ КПРС.

Отже, на підставі отриманих даних видно, що ідеологічні кампанії другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст. наклали відбиток на настрої науково-педагогічної інтелігенції. Ідеологічні кампанії виявлялися у різних формах і проводилися різноманітними методами. Війна вплинула не тільки на пріоритети стосунків СРСР з іншими країнами, але і внесла суттєві корективи в ідеологічний курс державної політики. Для післявоєнного періоду було характерним посилення диктату над різними сторонами життя суспільства. Пропагандистська машина час від часу видумувала нові методи ідеологічного контролю, оновлюючи ідеологічний інструментарій радянської влади щодо науково-педагогічної інтелігенції. Новою рисою в ідеологічному житті післявоєнних років став акцент на боротьбу з низькопоклонством перед заходом.

Ідеологічні кампанії та їх наслідок – репресивні заходи мали на меті усунення непотрібних та народження радянської інтелігенції, яка б відповідала вимогам більшовицької влади. Натомість новосформовані кадри вищої школи виховувалися у дусі протистояння традиціям попередніх поколінь та не завжди відповідали високим нормам академічної освіти. Партійна пропаганда асоціювала боротьбу проти наукової інтелігенції з боротьбою проти націоналістичних ухилів в українському суспільстві. В епіцентрі боротьби тоталітаризму і націоналізму перебувала науково-педагогічна інтелігенція України, на яку покладалося завдання прищепити студентству культивовані радянським режимом цінності. Політичні репресії доповнювались боротьбою з “українським націоналізмом”, який найчастіше мав надумані форми, за якими переслідувались найменші вияви національної самосвідомості.

Отже, для підпорядкування інтересів професорсько-викладацьких кадрів державним інтересам слугував досить широкий спектр заходів, зміст і масштаби яких зазнавали постійного “удосконалення” і розширення: від методів ідеологічного впливу до партійно-державного примусу і до заходів репресивного характеру. Репресивно-контрольні структури – КГБ, цензура, органи ідеологічного нагляду в партії тощо протягом зазначеного періоду постійно наглядали за “ідейним обличчям” професорсько-викладацьких кадрів.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 709.
2. Рибалка І. К. Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х.: Основа, 1999. – С. 91.
3. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 418. – Арк. 44.

4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 418. – Арк. 44-45.
5. *Верт Н.* История советского государства. 1900-1991 / Пер. с фр. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – С. 342.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 733. – Арк. 85.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 733. – Арк. 9.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 559. – Арк. 17.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 418. – Арк. 39.
10. *Рибалка І.К.* Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х.: Основа, 1999. – С. 98.
11. За радянську науку. – 1948. – №2. – 12 лютого.
12. *Блом А.В.* Советская цензура в эпоху тотального террора. 1922-1953. – СПб: Гуманитарное агентство “Академический проект, 2000. – С. 78.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 552. – Арк. 10.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Од. збр. 2842. – Арк. 8.
15. *Верт Н.* История советского государства. 1900-1991 / Пер. с фр. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – С. 345.
16. *Хоскинг Дж.* История Советского Союза. 1917-1991. – Смоленск: “Русич”, 2001. – С. 316.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 807. – Арк. 5.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 1786. – Арк. 30.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Од. збр. 2399. – Арк. 4.
20. *Хоскинг Дж.* История Советского Союза. 1917-1991. – Смоленск: “Русич”, 2001. – С. 320.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 733. – Арк. 120.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Од. збр. 1329. – Арк. 26.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 30. – Од. збр. 1931. – Арк. 34.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. збр. 1857. – Арк. 2.
25. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 710.
26. *Рибалка І.К.* Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х.: Основа, 1999. – С. 93.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Од. збр. 33. – Арк. 200-201.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.р-2. – Оп. 7. – Од. збр. 9546. – Арк. 98.
29. *Вронська Т.В.* Феміда воєнної доби і цивільне населення // Сторінки воєнної історії. – 1999. – №3. – С. 100.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Од. збр. – Арк. 132–150.
31. *Рубльов О.С., Чеченко Ю.А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 5.
32. *Пыжиков А.В.* Советское послевоенное общество и предпосылки хрущевских реформ // Вопросы истории. – 2002. – № 2. – С. 41.
33. *Рибалка І.К.* Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. – Х.: Основа, 1999. – С. 118.
34. Там само. – С. 127.
35. Там само. – С. 127.
36. *Офіцинський Р.А.* Микита Хрущев як викривач сталінізму: ювілейні коментарі з геополітичної межі Захід-Схід. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 10. – С. 123-136.
37. *Юрчук В.* Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. – К.: Асоціація “Україна”, 1995. – С. 48.

Литвин І.

ДУХОВНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ІОВА БОРЕЦЬКОГО

Діяльності І. Борецького присвячено немало праць українських дослідників, проте більшість з них торкається тієї сторони його діяльності, яка пов'язана з відновленням православної ієрархії на Україні та його загальнодержавними заходами, і лише в деякій мірі аналізує його діяльність на посаді ігумена Михайлівського монастиря. Зокрема, це праці дослідників ХІХ – початку ХХ ст., Є. Болховітінова, С. Голубева, різноманітні комплексні видання з історії Михайлівського Золотоверхого монастиря [1]. Коротко торкається даної проблематики у своїх працях В. Борисенко, О. Дзюба [2]. Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. з'являються нові дослідження по діяльності І. Борецького [3]. З огляду на це нашою метою було детальніше проаналізувати заходи І. Борецького по всебічному розвитку Михайлівської обителі. Актуальність даного питання не викликає сумнівів, оскільки за даної церковно-релігійної ситуації громадськість не приділяє належної уваги розвитку монастирських комплексів Києва і церква внаслідок цього втратила свій вплив та авторитет в суспільстві.